

ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД НА СТОПАНСКИОТ ПОДЕМ НА БИТОЛА ВО XIX ВЕК

Д-р Никола В. Димитров

Во повеќе милениумското постоење на Битола како урбана населба, регистрирани се безброј периоди на издигнувања и падови. Впрочем, како и луѓето, така и градовите, можат да се пофалат со периоди на економски просперитет и благосостојба, но и на периоди на немоќ, сиромаштија и бесперспективност. Сепак, Битола во текот на XIX век повеќе била исполнета со настани кои оделе во прилог на историско-географскиот стопански подем на градот и на одредена демографско-етничка позитива на популацијата во населбата. Така, благодарение на миграциите село-град, геостратешката положба и разновидноста на стопанските дејности, Битола во текот на XIX век забрзано општествено-економски и демографско-етнички квалитетно просперира, достигнувајќи ја славата на највисоките, најценетите и најбогатите населби во европскиот дел на Турската Империја, по Цариград и Солун.

Градот уште во првите години на XIX век станува прибежиште на илјадното новодојдено население. Имено, бегајќи од тешкиот и несигурен живот, насилбите и пљачкањата на разбојничките банди, бегалското население излезот го барал во забрзано доаѓање во Битола. Бегањето од селата обично ги погодило и зафатило оние сиромашни селани кои немале своја земја, тие доаѓајќи во градот и најчесто се населувале во периферните делови на Битола. Основно нивно занимање било земјоделството, а особено градинарството. Меѓутоа, дел од новите доселеници, како евтина работна рака, како чираци или калфи, биле користени и во занаетчиството. Покрај македонските рурални доселеници, доминантна група на бегалци биле и власите кои доселувајќи се во Битола, веднаш се зафатиле со работата што најдобро ја знаеле, а тоа биле трговијата и занаетчиството.

Приливот на население во текот на XIX век предизвикува популациски пораст на Битола. Само за илустрација, бројот на жители во почетокот на XIX век изнесувал **15.000** (1805 год., според Пуквил), во средината на векот се искачил на **46.000 жители** (1856 год., според Белеџ де Биџа), за да на крајот на XIX век достигнал и до над 60.000 жители.^{*/} Впрочем, за периодот 1805-1856 година, или за 50 години, бројот на жители во градот се зголемил за **31.000 жители** или за **206,7 %**, а за периодот од 1856 година до крај на XIX век, градот се зголемил за **14.000 жители** или за **34,4%**. Според тоа, *вклучувајќи зголемување на населението во Битола, во девединаесеттиот столетие*, изнесува 45.000 жители, или пораст од 300%, односно, *градот се зголемил за три пати*.

Напоредно со зголемување на жителите во Битола, градот започнал да го "движи етерот на промените", кој, во текот на XIX век, извршел голема трансформација, од типична ориенталска населба, во град мешавина исток-запад, односно, во град кој се менувал според интересите, желбите, потребите и можностите.

^{*/} Податок изнесен на Трибината Битола низ вековите, VII по ред, одржана на 03.11.2003 година, на тема: Битола во XIX век - доселувања и доселеници. Никола В. Димитров, Миграции на доселувања и демографски промени во Битола во XIX век.

Така, уште во првите децении на XIX век, градот започнал да ја доживува своја прва трансформација, кога **Битола станува седиште на Румелискиот ејалет**^{1/}, претворајќи се во една од најважните трансмисии на султанската власт во Европска Турција, а за кое решителна улога одиграле воено-стратешките, политичките и сообраќајните прилики.

Новата воено-административна положба овозможила градот забрзано да се развива, прво како занаетчиски и трговски, а потоа и како општествено-политички, образовен, верски и културен центар не само за југозападниот дел на Македонија, туку и пошироко во Балканскиот Полуостров.

Ваквата нова зајакната воена положба на Битола овозможи успешна одбрана од арамиските напади во 1832 и 1833 година, за разлика на оној од 1806 година кога градот бил опљачкан од страна на Али Паша Јанински.^{2/}

Особено виден напредок од стопанските гранки добива **занаетството**, за кое, не случајно, **целиот XIX век бил наречен како "злајна епоха на занаетчиството"**.

Уште од **почетокот на XIX век** сведочат податоците за растеж и појава на нови занаети во Битола. **Во 1827 година** се споменува дека **во Битола постојат 30 еснафи**^{3/} со над **70 видови на разни занаети**^{4/} и над **1400 дуќани и работилници**.^{5/} Бројките покажуваат дека во почетокот на XIX век, во Битола околу 1500 луѓе директно биле поврзани со занаетството, кои пак заедно со своите семејства давале приближен број од околу 8000 лица или близу тричетвртини (75%) од населението во градот зависело од приходите од занаетството. Според тоа, со сигурност можеме да тврдиме дека во првите децении на XIX век Битола била исклучиво занаетчиски град.

Во наведениот период се спомнуваат следниве еснафи со нивниот број на дуќани: бакали (97 дуќани), лебарски-фурнациски (11 продавници

^{1/} Годината кога Битола за прв пат станува седиште на Румелискиот ејалет разни автори различно ја наведуваат. **Борис Чипан**, (1978) Македонските градови во XIX век и нивната урбана перспектива, МАНУ, Скопје, стр.92, "...Од 1816 година Битола е седиште на Румелискиот валија, податок кој градоот го ранжира на прво место во Европскиот дел на Турција."; **Милош Хр. Константинов**, (1961) Занаети и еснафи во Битола и околината, Научно друштво, Битола, стр.15, "...префрлувањето на седиштето на вилаетот е во 1819 година од Софија во Битола."; **Јован Хаџи Василевиќ**, (1911) Град Битола, стр.60, "...По совладувањето на Албанијата 1829/30 година со која прилика во Битола дошол и титогашиот голем везир Рушид-паша, Битола го станала и главно административно средиште за сите краишта од Скопскиот, Призренскиот и Скадарскиот краеве, па кога титогаши и до самата граница со Грција... Во времето на донесувањето на Танзиматот во 1835 година Битола станува седиште на Румелискиот Вилает, седиште на Румели-валиси."; **Христо Андонов Полјански**, (1972) Кон историјата на трговијата на Битола во 1856 година, Гласник на Институтот за национална историја (ГИНИ), Година XVI, број 3, Скопје, стр.203, "...Со султански Хатишериф од 21.јуни 1836 година Битола е определена за главно седиште на Румелија."

^{2/} **Борис Коровановски**, (1986) Битола низ вековите, Битола, стр. 19-20

^{3/} **Крсте Битоски**, (1966) Прилог кон проучувањето на Битолските еснафи и нивната општествена улога во XIX век, ГИНИ, година X, број 1, Скопје, стр. 137-163

^{4/} **Милош Хр. Константинов**, (1961) Занаети и еснафи во Битола и околината, Научно друштво, Битола, стр. 163

^{5/} Турски документи за македонската историја, том V, (1827-1839), Скопје, 1958 година, стр.17-19, документ бр. 184 од 1827, Сицил 96, Лист 54-55.

на леб), месарски-касапски (10-13 дуќани), брашнарски-воденичарски (30 воденици), житарски,^{6/} зарзаватчи (6), ќурчиски (22 дуќани и уште 16 ќурчиски дуќани со јагнешка кожа)^{7/}, градежен-дулгерски еснаф^{8/}, еснаф за табаци (19 дуќани), сарачиски (40), папуџиски (77), мутавџиски (9)^{9/}, чојаџиски (14), кујунџиски (28), јорганџиски (7), калајџиски (27), берберски (31), бакарџиски (7), бојаџиски (30), кеберџиски (65 дуќани и уште 97 дуќани на шивачи на ветво и кебеџии), дрводелски (29), безирџиски (8), бурекџиски (8), меанџиски (44), гребенари (7-8), чулхаџиски (21 во 1832 год.), казанџиски (5 во 1832 год.), собаџиски (31), самарџиски (21 во 1832 год.), калајџии (7 пред 1936 год.), такаџиски (3-4), мумџиски (5-6), демерџиски (8), симитџиски (35), леблебеџиски (6),^{10/} ахтарски (17)^{11/}.

Ако кон ова ги додадеме и 20-тината крупни трговци^{*/} и педесетитната черчиски или трговци на ситно^{12/}, се добива впечаток дека Битола веќе забрзано се развивала како **занаџиско-трговски град** - *ејџиџиџи*, кој Битола ќе го ужива низ целиот XIX век.

Во прилог на погоре изнесеното ги наведуваме и следниве аргументи. Имено, во 1838 година во градот работеле над 800 трговци Турци и 700 привилегирани занаџии.^{13/} Во Дефтерот (попис) за имињата и џизиеото (данок) на рајата (зависни христијани) од Битола и Битолската каза, која заради трговија се наоѓа во други места, стои, дека, во периодот на 1840/41 и 1842 година,^{14/} од вкупно 4698-те христијански возрасни машки лица даночноплаќачи^{*/}, жители на 10-те христијански маала, 255 лица биле заминати од Битола заради трговија.^{**/}

^{6/} Турски документи за ..., том I, (1800-1803), Скопје, 1951 год., стр.86-96, бр. 161 од 1802, Сиџил 76.

^{7/} Исто, том III, (1809-1817), Скопје, 1955 година, стр. 71, Сиџил 76.

^{8/} Исто, том V, (1827-1839), Скопје, 1958 година, стр. 87, бр. 36 од 1836, Сиџил 103, Лист 5.

^{9/} Исто, том V, (1827-1839), Скопје, 1958 год., стр. 17-19, бр. 184 од 1827, Сиџил 96, Лист 54-55.

^{10/} **Крсте Битоски**, (1966) Прилог кон проучувањето на Битолските еснафи и ...стр. 141-151

^{11/} **Милош Хр. Константинов**, (1961) Занаџии и еснафи во Битола и околината, ..., стр. 36

^{*/} Така, во 1829 година се споменува примерот со трговецот Анаџиас Цалис од Битола, кој тргувал "по суво и море со Западна Европа, Персија и Индија", што незначе дека во таа трговија бил и осаман. Турски документи за македонската историја (1827-1839), Том V, Скопје, 1958 год., стр. 53-56

^{12/} **Крсте Битоски**, (1966) Прилог кон проучувањето на Битолските еснафи и ...стр.140 и 151

^{13/} Битолски кадиски сиџили-регистри (необјавен превод на Историски архив-Битола), Сиџил 104, лист 11 од 1838 г

^{14/} Турски документи за историјата на Македонија-пописи од XIX век, Книга II, Архив на Македонија, Матица Македонска, Скопје, 1997 година, (превод, редакција и коментар м-р Драги Ѓорѓиев), стр. 11-113

^{*/} Од податоците изнесени во Дефтерот се гледа дека даночноплаќачи биле сите машки христијани на возраст од 12 до 65 години. Ослободени од плаќање данок биле неспособните машки лица, старите лица со над 65 години, како и сите женски лица и децата до 12 годишна возраст.

^{**/} Преглед на Вкупниот број лица даночноплаќачи во Битола и оние заминати во други места заради трговија, гледано според името на маалите и според местата на привремен престој - составил НВД

рб	Име на Маалото	Вкупен број христијански даночноплаќачи машки лица	Вкупно во Битола	Вкупно заминати лица заради трговија
1.	ПОП РИСТО МЕЧКАТА	783	728	55
2.	ПОП АТАНАС	544	521	23
3.	ПОП ТРАЈЧЕ	825	794	31
4.	ПОП РИСТО ДРАГОР	597	561	36
5.	ПОП ВАСИЛ	222	205	17
6.	ЦРКВА МААЛО	265	250	15
7.	ПОП ДИМИТРИ	308	296	12
8.	ПОП ЈОРГАКИ	471	437	34
9.	ПОП НАУМ	341	324	17
10.	ПОП АТАНАС	342	327	15
Вкупно		4698	4443	255

Најповеќе од лицата заминати од Битола заради трговија биле сконцентрирани во Истанбул 132 лица, во Белград 35 лица, во Романија 15, Анадолија 11, во Дамаск 6, во Лариса и Измир по 5 лица, Солун 4, во Скадар, Ерусалим, Египет и Јанина по три лица, во Одрин, Серес, Елешница, Сивас и Михалич по две, и по едно лице имало во Ниш, Митилена, Света Гора, Лофча, Пловдив, Скопје, Орахово, Германија, Призрен, Мореа, Крит, Трикала, Кипар, Кожани, Штип, Босна и Менфис.

Во друг извор и според нецелосни податоци од пописот од 1837/38 година^{15/} на недвижните вакавски имоти од вакавите во Битола, на седум поголеми џамии, регистрирани се: над 70 видови занаети, 911 дуќани, две грнчарски работилници, една керамидилница, 30 воденици, 10 фурни, 12 меани, 2 кафеани, 12 анови, 4 амами итн. Според овој извор, на дел од занаетчиското стопанството на Битола, занаети со најбројни дуќани биле: терзиите со 138 дуќани, свиларите со 92, бакалите со 64, платнарите со 56, папуџиите со 54, сарачите со 37, бојаџиите со 29, крзнарите, берберите и билкарите со по 26 дуќани, златарите со 22, , тутунски 21, ковачки 21, влачарски 19, браварски 17, леблебеџиски 15, абаџиски 13, арабаџиски 13, дуќани за јачмен 10, чешларски 9, алваџии 8, со по 7 дуќани биле налбатите, калаџиите, дуќани за желе, самарџии и мутафџиите, со по 6 дуќани биле кафеџиите, столарите, старинарите и грнчарите, по 5 имале чибукџиите, шапкарите, писарите и пушкарите, со по 3 дуќани имале јорганџиите, арпаџиите и дуќани за служење храна, дуќани за садови, со по 2 дуќани биле застапени кондураџиите, ножарите, саатџиите, бардакџиите, ситничарите, чаркџиите, бозаџиите, ситарите, дуќани за мириси, за конци, за јажина, свеќари, и грнчарски работилници, и со по еден дуќан биле застапени лекарите, чирапџиите, лебарите, сараџиите, галантериите, мутафџиите, кантарџиите, семенарите, кумурџиите, фишекџиите, ковачки, лимарски, шивачки, копчарски, кантарџиски, брашнарски, касапски, керамидница, и дуќаните за чоја, за врвци, за локум, за зеленчук, за стакло, за кутии, за бурмут, за доктор, за памук, за леб, за опинџи. Во истиот извор среќаваме и 42 непознати, неколку празни и изгорени дуќани. *Од вкупниот број 911 регистрирани дуќани, 778 биле во сопственост на муслимани или 85,4%, а 97 дуќани или 10,6% биле во сопственост на христијани, и 36 дуќани или 4% во сопственост на Евреи.*

Во истиот период во Битола, покрај Безистеност со 86 дуќани, се споменуваат и следните чаршии: Царска чаршија и Чаршија на терзиите^{16/}, Чаршија на кебеџиите^{17/}, Сточен пазар, Кестен пазар, Рибји пазар, Пазар за масло^{18/}, Еврејска чаршија, Влашка чаршија, Стамбол чаршија, Дембел чаршија, како и над 15 други места кои биле именувани како пазари со турски имиња, а кои подоцна биле сменети со македонски.^{19/}

Сепак, вистинската цифра на дуќаните и трговските складови во Битола за периодот од 1836-1842 година изнесувала 1800-2000.^{20/} Тоа значи, дека, во четвртата деценија на XIX век, со занаетчиство во Битола се занимавале над 2000 лица кои издржувале помеѓу 10.000 до 15.000 лица, што претставува близу половина (50%) од вкупното население во градот.

^{15/} Турски документи за историјата на Македонија-пописи од XIX век, Книга I, Архив на Македонија, Матица Македонска, Скопје, 1996 година, (превод, редакција и коментар м-р Драги Ѓорѓиев и м-р Ахмет Шериф), стр. 153-217

^{16/} Турски документи за историјата на..., том I, (1800-1803), Скопје, 1951 година, стр.95-98, документ бр. 192 од 1801, Сиџил 78. стр. 118-119

^{17/} Исто, том V, (1827-1839), Скопје, 1958 година, стр. 44, бр. 159 од 1828, Сиџил 99.

^{18/} Исто, том V, (1827-1839), Скопје, 1958 година, стр. 94, бр. 88 од 1837, Сиџил 103, Лист 18.

^{19/} Милош Хр. Константинов, (1961) Занаети и еснафи во Битола и околината, ..., стр. 67 и 68

^{20/} Крсте Битоски. (1966) Прилог кон проучувањето на Битолските еснафи и ...стр. 152

Според тоа, речиси цел град во пазарните денови^{21/} наликувал на едно големо пазариште, кое од центарот се протегал кон периферијата на градот, и каде во растурени над 30 одделни делови се вршело продажба на разновидна стока по мостовите, по улиците и слично.

Ваквото развиено занаетчиство поткрепено со развиената трговија ја ставаше Битола во групата на градови со најразвиен стопански живот, веднаш по Цариград и Солун, во Европска Турција. Битолските трговци и занаетчи, како во минатите векови, така и во XIX век учествуваа масовно на панаѓуриите во Македонија (Серез, Прилеп, Маврово кај Костурското Езеро, Струга, Дебар, Долјани близу Петрич,^{22/} Аврет Хисар близу Кукуш, Серфице, Ениче Вардар и на други места).^{23/} и на панаѓуриите во Лозница, Валево, Куприја, Рудник, Зајачар и други^{24/}, како и на панаѓуриите во Лајпциг, Виена, Пешта итн.^{25/}

Непосредно пред и по Кримската војна (1853/56), Битола доживува најголем процут, издигнувајќи се како мошне значаен стопански, политички, воен и просветно-културен центар. Од тоа време датираат и посетите на поголемите трговци од Битола кои речиси секоја година посетувале повеќе панаѓурии во Европа, купувајќи разновидна стока од кожа, разни индустриски производи, кинкалерија и слично. За ова ни сведочи податокот дека во 1851 година, кога многу трговци од Битола, Прилеп, Охрид, Клисуре и Велес отишле во 1852 година во Виена и се враќале со купена стока која ја пренесувале со околу 400 камили.^{26/}

Во текот на XIX век многу трговски фирми од Битола имаале свои филијали во Солун, Виена, Лајпциг, Трст, Венеција, Марсеј, Лондон, Париз, Будимпешта, Цариград, Белград, Задар, Сараево, Пловдив, Софија, и други важни трговски центри. Интензивни трговски врски биле одржувани со: Русија, Франција, Англија, Австрија, Швајцарија, Бугарија, Србија, Романија, Италија, Прусија (Германија), Египет, Персија, Индија и со други земји.

За стопанскиот подем на Битола ни сведочи тврдењето на англискиот политичар и дипломат Хенри Леард, кој во 1839 година поминувајќи низ градот, го забелеал следново: *"Битола е голем град и главен град на Румелија, ... пазариите во градот се простираны и добро снабдени со домашни и странски производи и стоки."*^{27/} Слична констатација добиваме и десетина години подоцна од извештајот на англискиот конзул во Битола, Џон А. Лонгворт, од 1852 година, кој меѓу другото го забележал и следново *"... и повеќе од кој и да е турски град*

^{21/} */ "...До 1832 година во Битола пазарен ден бил во недела, а поради тоа што христијаниите во тој ден не работат, преместен бил во сабота, но бидејќи во сабота не работат Евреите преместен бил во понеделник. Така, од 1832 година како пазарен ден бил одреден понеделник." Исто, Том V, (1827-1839), Скопје, 1958 година, стр. 63, бр. 53 од 1832, Сицил 100, Лист 6.

^{22/} Данчо Зографски, (1967) Развитие на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење. Скопје, стр. 48-52

^{23/} Милка Здравева, (1986) Македонија во меѓународниот сообраќај и трговија во XVIII и почетокот на XIX век (1699-1815), Скопје, 125-126

^{24/} Крсте Битоски, (1966) Кнежевството Србија како пазар и транзитна трговија за Македонските трговци во XIX век (до 70-тите години), ГИНИ, год. X, бр. 2-3, стр. 121/122

^{25/} Данчо Зографски, (1967) Развитие на капиталистичките елементи ..., стр. 298

^{26/} Данчо Зографски, (1976) Извештај на британските конзули во Битола од шеесеттите години на XIX век, ГИНИ, год. XX, бр. 1, Скопје, стр. 215; Данчо Зографски, (1967) Развитие на капиталистичките елементи ..., стр. 298

^{27/} А. Матковски и П. Ангелакова (1974) Патувањето на двајца англичани низ Македонија во 1839, 1842 и 1844 година, ГИНИ, год. XVIII, бр. 1, Скопје, стр. 236 и 237

што сум го видел во внатрешноста добива изглед на трговска раздвиженост, обновување и просперитет."^{28/}

Веќе во средината на XIX век занаетството и трговијата стануваат најсилна врска на Битола со стопанството на Европа, но и со воневропските држави. Битолското занаетство во 1862 година е присутно на светската занаетска изложба во Лондон.^{29/} Во тој период бројот на занаетските и трговските дуќани во Битола достигнува највисок врв од над 2000 дуќани^{30/} (2065^{31/}) со околу 140 видови разновидни занаети и професии, со над 70 еснафски организации^{32/} (во 1856 година од вкупно 69 еснафи, 41 биле христијански (59,4%), 19 муслимански (27,6%) и 9 еврејски (13,0%)^{33/}). Најбројни занаети биле: кондурации (122), шивачи на старо облекло (101), сидари (100), бербери (104), фурнации (95), папуции (77), терзии (70), ткаачи (65), млекари (49), дограмации (48), опинчари (41), сарачи (40), меанџии (44), ковачи (38), налбати (33), касапи (32), кујунџии (31), бербери (31), воденичари (30) итн.^{34/} (Види табела 1)

Според овие податоци, нашите пресметки говорат дека во средината на XIX век, во Битола со занаетство се занимавале две до три илјади луѓе, кои обезбедувале егзистенција на своите семејства во вкупен број од 10.000 до максимум 15.000 луѓе. Тоа значи дека 35-37% од населението во градот на директен и индиректен начин било инволвирано во занаетчиската дејност.

Компаративниот преглед 1827/1862 година ни зборува за рапиден подем на занаетчиската дејност, така што еснафските организации се зголемиле за 40 нови еснафи или за 133,3%, видовите занаети за 70 нови или зголемување за 100%, дуќаните се зголемиле за 665 или за 47,5%, бројот на занаетчиите се зголемил за 1500 лица или за 100%, а додека пак населението во градот чие опстојување било поврзано со занаетчиската дејност се зголемило максимум за 7000 лица или за 87%.

Од овие податоци слободно можеме да го извлечиме заклучокот дека Битола во поголем период од XIX век претставувала една од водечките престолнини на занаетството во Турската Империја, после Цариград, Солун, Смирна, Александрија, Багдад и Дамаск. Меѓутоа, во европска Турција, Битола, после Цариград и Солун, била на првото место според развиеноста на стопанството, односно занаетството. Но, зашто пак, во рамките на западниот дел од Балканскиот Полуостров, Битола, бездруго, за целиот период на XIX век, била водечки град-престолнина на занаетството. Тоа е факт кој, од денешен аспект неможе со ништо да се побие.

И уште нешто, занаетчиската слава на Битола била само една од многуте лидерски места на Битола во тоа време на XIX век. Впрочем, Битола бил град на широко познат не само во Турската Империја,

^{28/} Христо Андонов Полијански, (1982) Британски документи за историјата на македонскиот народ, Том III (1848-1856), Архив на Македонија, Скопје, док.бр.90 од 12.02.1852 година, стр. 148-150

^{29/} Милош Хр. Константинов, (1961) Занаети и еснафи во Битола и околината, ..., стр. 21

^{30/} Крсте Битоски, (1966) Прилог кон проучувањето на битолските еснафи и ...стр. 152

^{31/} Милош Хр. Константинов, (1961) Занаети и еснафи во Битола и околината, ..., стр. 103-106

^{32/} Исто, стр.70

^{33/} Никола Спировски, (1965) Еден непознат извештај за Битолскиот пашалак од 1856 година, Гласник на правниот факултет, Год. XI, Скопје, стр.189-190

^{34/} Милош Хр. Константинов, (1961) Занаети и еснафи во Битола и околината, ..., стр. 103-106

ишуку и пошироко во Европa, како град со иерархички на многунационално значење и полифункционална улога.

Во контекст на погорното би го дадале и податокот дека во средината на XIX век (во 1865 година) со трговија во Битола се занимавале 40 покрупни и уште 340 ситни трговци^{35/}, како и тоа дека во градот делувале и странски трговци и повеќе филијали на европски трговски куќи.^{36/} Во тоа време, многу трговски фирми од Битола имале свои филијали до Солун, Виена, Пешта, Лајпциг, Берлин, Трст, Венеција, Лондон, Париз, Марсеј, Задар, Сараево, Белград, Софија, Пловдив, Скадар, Цариград, Александрија и други важни трговски центри. Исто така, видни битолски трговци одржувале цврсти трговски врски со многу градови до Русија, Франција, Англија, Австрија (Австро-Унгарија), Швајцарија, Италија, Египет, Бугарија, Србија, Романија и слично.

Внесување на поголема количина и поразновидна странска стока во Битола и Битолскиот вилает започнува во текот на 1865 година, кога биле увезени поголемо количество на памучни ткаенини и различни памучни производи, потоа, олово, железо (во плочи, шипки и штангли), стакло за прозорци, порцелан, галантерија, зачини, оловното белило, кожи, разни оружја, сачми, индиго, тафт, клинци, хартија, парфимериски стоки, свила, челични предмети, платна, часовници, цинк, шеќер, калај, ленено платно, коњак, колонијални производи, бои, лим, итн.^{37/}

Според официјалната турска статистика од 1876 година во Битолската чаршија имало: 1650 дуќани, 150 магази (чисто трговски дуќани), а на целокупната територија на градот имало плис 50 анови, 37 воденици, 93 фурни, 10 кафеани, 5 керамичилници, 3 магазини за облекло, 25 меани, 1 пошта, 15 аптеки, 15 складишта за петролеум, а додека фабрики немало.^{38/} Бројките покажуваат дека во Битола дејствувале 2054 стопански субјекти, од кои водечко место имале дејностите занаетчиство и трговија кои во стопанството високо котираше како главни носители на стопанството во градот.

По отворањето на филијалата на Отоманската банка во 1863 година,^{39/} а покасно и на уште неколку други банки (со учество на француски, австриски и домашен капитал во 1888 година во Солун била формирана Солунска банка, истата година во Цариград била формирана Отоманска земјоделска-Зират банка, и двете отвораат свои филијали во 1893 година во Битола), и приватни лихвари, богатите занаетчи и трговци својот акумулиран капитал го трансформираат во банкарски кој бил зачеток на иницирање на манифактурна индустрија. Нешто покасно, во почетокот на XX век, некои од трговци од Битола (*Данабаши и Робевци*) со домашен капитал основаат неколку приватни акционерски банки.

^{35/} Данчо Зографски, (1967) Развoтoк на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење. Скопје, стр. 362. ...Како познати трговци се споменуваат браќата Робевци (по појекло од Охрид), Данабас, Ризови и други.

^{36/} К.Цамбазовски, (1960) Културно-општествените врски на Македонија со Србија во текот на XIX век, Скопје, стр. 9

^{37/} Данчо Зографски, (1967) Развoтoк на капиталистичките елементи ..., стр. 361; Христо Андонов Полјански, (1972) Кон историјата на трговијата во Битола и Битолско во 1856 год, ГИНИ, год. XVI, бр. 3, Скопје, 203-219

^{38/} Радмила Момидиќ-Петкова, (1983/94) Развoтoк на битолската чаршија (до II Светска војна), Збoтoчник на трудови 4-5, Завод за заштита на спомениците на културата и природните реткости, музеј и галерија, Битола, стр. 138

^{39/} Лазар Соколов, (1961) Индустријата во Македонија до 1912 година, Зборник за индустријата во НР.Македонија, Економски институт, Скопје, стр.9; Данчо Зографски, (1967) Развoтoк на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење. Скопје, стр. 420 и 424

Битола, во XIX век била позната и по својата извозно ориентирана трговија, само за илустрација, во 1881 година од градот било извезено: гајтани, кожи, чешли од рогови, разновидни занаетчиски производи, жито, пченица, рж, брашно, разни други житарици, жив добиток итн. Во истата година во Битола пристигнала стока од многу европски земји (Англија, Австро-Унгарија, Франција, Германија, Русија, Грција, Белгија, Северна Америка, Швајцарија, Италија, Египет, Србија итн.), и тоа: кафе, ориз, железо, машини, памук, конец, разновидна манифатурна стока, шеќер, рум, канкалерија, запалив материјал, стакларија, порцелан, кожи, кожни производи, ликери, разни ткаенини, алкохол, петролеј, нафта, суво грозје, сапун, масло, маслинки, клинци, игли, прозорско стакло, крзна, сол итн.^{40/}

Продорот на странска стока и странски капитал во Битола има забележителен интензитет во последните две-три децении од XIX век, кога видливи се и знаците на мало замирање на одредени занаети и еснафи. Имено, занаетчиските производи, неможејќи да и конкурираат на поефтините индустриски производи ги принудува голем број трговци и занаетчиј својот капитал да го вложат во банките и во изградба на мали фабрики, или пак трговски куќи и претставништва во големите европски градови. Токму во тој период стоково-паричните средства се концентрирани во рацете на триесетина муслимански и христијански фамилии.^{41/}

Кон крајот на XIX век занаетчиството во Битола било изложено на значителна конкуренција од мануфактурната индустрија. Сепак, препознатлив белег во стопанството на Битола и понатаму останува занаетчиството како најзначајна стопанска дејност во градот, со извесна доза на конкурентност од страна на младата индустрија. За тоа ни говорат следниве податоци, дека во градот и понатаму згзистираат над 105 видови занаети и занимања, со над 897 дуќани, и 1629 лица кои вршеле разни други занимања. Односно со занаетчиство и слично на него во Битола се занимавале од 2500 до 3000 лица, тоа значи дека на над 15.000 луѓе или 30% од жителите во градот животот им зависел од оваа стопанска гранка.

Поконкретно прегледот изгледал вака: анџиите (со 14 анови), ашчиите (15 дуќани), мезеџии (10 лица), пачаџии (5 лица), бачови (15 поголеми бачила), сиренари (150 лица), млекаџии (50 лица), рибари и пежиолџии (10 професионални лица), фурниџии (92 фурни), симитџии (35 лица), бурекџии (2 дуќани), воденичари (60 воденици), решета и сита (1 дуќан), бавчанџии (50 лица), зарзаватџии (69 лица), емишџии (52 дуќани), алвациско-бозаџии (33 дуќани), шеќерџии (5 дуќани), леблебеџии (28 дуќани), меанџии (15 меани), амберџии или винари (5 лица), ракиџии или казанџии (5 лица), кафеџии (100 кафина), пајтонџии (60 пајтони), толчачи на кафе (10 лица), вретенари (10 лица), брдари (2 дуќани), гребенари (5 дуќани), ткаачи (22 лица), бојаџии (20 лица), терџии (43 дуќани),

^{40/} Дончо Зографски, (1967) Развоток на капиталистичките елементи ..., стр. 361, 386-387; Александар Матковски и Поликсена Ангелакова, (1972) Извештај на француските конзули од Солун од 1887-1889 година, ГИНИ, год. XVI, бр. 3, Скопје, 200 и 201

^{41/} Познати битолски богати фамилии во тоа време биле: Робевци, Пајазоѓлу, Лала, Сканџели, Борис Чипан, (1978) Македонските градови во XIX век и нивната урбана перспектива, МАНУ, Скопје, стр. 93; како и фамилиите Беки, Никаруша, Дума, Шајкчи, Цоцо, Каска, Хаџиџаџа, Сонџи, Хаџи Христиџо, Стојанови, Калдерон, Маџали, Ризо, Икономов, Пили, Данаџи, Каџоџани, Анесџи, Мехмед ефенди, Асиб ефенди, Зекириџаџи, Риза беџ, Теџик беџ, Малик беџ и други. Н. Скрџинимџ, (1885) Политическія и економическія свѣдѣнія о битолскомъ вилѣетџ, собраныя руссџимператорскимъ вицекозуломъ, Библиотека "Балкансџе вџпросџ", N 4, Битола, 12.Феврџла 1885 года, стр. 65-91

френктерзии (9 лица), срмаќери (3 дуќани), минтанции (31 лице), куркчии (12 дуќани), опинчари (37 дуќани), папуции (50 дуќани), кондурации (150 дуќани), калапчии (2 дуќани), наланции (10 дуќани), кујунции (30 дуќани), златари (5 дуќани), крпачи (50 лица), ножари (15 дуќани), пушкари (4 дуќани), сидари (заедно со аргатчии 300 лица), варции (10 тајфи), герамидции и тулации (10 екипи), бојации (15 лица), безирции (20 дуќани), бунарции (5 лица), чешмеции и гезирции (10 лица), дограмации (10 дуќани), бочвари (25 дуќани), сандали и столици (2 дуќани), плетачи на кошници (6 лица), метлари (4 дуќани), јорганции (16 дуќани), алачи (23 лица), мутафчии (3 дуќани), паурчии (7 дуќани), иглари (3 лица), грнчари (10 лица), казанции (15 дуќани), тенекеции и собации (9 дуќани), леари и свончари (10 дуќани), железари (10 дуќани), ковачи (50 дуќани), цвечари (4 лица), колари (27 дуќани), арабации (70 лица), пајтонции (20 лица), самарции (43 дуќани), вијачи (10 лица), табани или набавувачи на кожи (15 лица), сарачи (43 дуќани), налбати (30 дуќани), клинчари (10 дуќани), плочари (10 лица), јажари (20 дуќани), сукации (10 работилници), џамбази (25 лица), амалак (200 лица), сапунции (10 дуќани), свеќари (15 дуќани), телаки (20 лица), чешлари (11 лица), гајдации (2 дуќани), свирачи на гајда (25 лица), свирачи на сурли и тапани (2 тајфи професионално и 8 тајфи аматери), чалгации (5 професионални тајфи), поврзувачи на книги (4 лица), фотографии (2 дуќани), сарафи (10 лица), самсарлок (10 лица), "дрвени адвокати" неколкумина),^{42/} ахтарлак (десетина дрогери и аптеки).^{43/}

Првите зачетоци на **индустријата** (манифактурни работилници) во Битола датираат од **1860 и 1864 година** кога една швајцарска куќа од Цирих започна со изградба на две **фабрики во Битола, едната за производство на пиво и шпиритус и втора за прочистување на масло**, но тие набрзо крахирале заради загуби. Вториот случај регистриран за 1864 година, зборува, дека во Битола имало преставништво на **една швајцарска фирма, која се занимавала со увоз и продажба на швајцарски стоки, и тоа една шарлаганџилница со француски машини и една пивара**. Иако и двете никогаш не почнале да работаат сепак, тоа биле првите зачетоци на индустријата во Битола.^{44/}

Во **1875 година** во Битола била **отворена Државната Вилаетска печатница**, која воедно била и првата современа печатница во Македонија.^{45/} Освен оваа печатница во Битола, **во 1893 година, почнала со работа уште една приватна печатница (на браќата Јован, Пејтар и Васил Пили)**^{46/}. Според друг извор, освен Вилаетската печатница во Битола работеле две приватни печатници^{47/}.

Сепак, првото поголемо индустриско претпријатие во Битола и битолско кое работело повеќе од 30 години (од **1883** до 1915 година) била **текстилно-трикотажната фабрика изградена во село Дихово**. Оваа фабрика се сметала за една од поголемите текстилни фабрики во

^{42/} Милош Хр. Константинов, (1961) Занаети и еснафи во Битола и околината, ..., стр. 25-66

^{43/} Милош Хр. Константинов, (1961) Битолски Турци, Научно друштво, Прилози, број 2, Битола, стр. 36

^{44/} Данчо Зографски, Развоток на капиталистичките елементи во Македонија..., стр. 472 и 476

^{45/} Мухахид Асимов и Димитар Димитровски, (1998) Турските печатници, Печатарството и издаваштвото во Битола, Книга 1, ДНУБ и МИКЕНА, Битола, стр. 70

^{46/} Александар Стерјовски (1998) Печатницата на браќата Пили, Печатарството и издаваштвото во Битола, книга 1, ДНУБ и МИКЕНА, Битола, стр. 83

^{47/} М. Георгиевски, (1972), Македонската печатарска дејност, Скопје, стр. 92;

Европска Турција, бидејќи вработувала околу 500 работници кои работеле во смени. Фабриката располагало со 461 машина и произведувала шајак, чоја, појаси, гајтани и трикотажа-фанели и чорапи. Претпријатието било акционерско друштво на пет трговци од Битола.^{48/}

Во 1883^{49/} или 1885 година^{50/} во Битола профункционирала **фабрика за бомбони и локуми**, "Битола". Од тој период датираат и следниве регистрирани фабрики: **една фабрика за тули - 1885 година и уште една локумарница од 1887 година.**^{51/}

Во 1890 година во месноста Буковски лозја во непосредна близина на Битола била подигната **пиварница**. Пиварницата работела пет години, а потоа престанала со работа. Кон крајот на XIX век во с.Магарево се изградила нова пивара, но од непознати причини истата небила пуштена во производство.^{52/} Истата, **1890 година во село Магарево била основана фабрика за штофови и гајтани**, која вработувала околу 80 работници (*сојсџивеник Сџерио Пикулис*).^{53/}

Во 1897 година во Битола работеле **8 хидроулични мелници** со модерна опрема.^{54/} Мали мелници на вода во Битола и Битолско постоеле 25 главно по течението на реката Драгор.^{55/} Додека непосредно пред крајот на XIX век во Битолско имало вкупно 257 воденици.^{56/}

Кон крајот на XIX век во селата Магарево и Трново работеле **уште 12 текстилни работилници** (*на Пејџар Бојачиевски, на дедо Манчо, на Никола Тодоровски, на Сџерјо Калауз и други*).^{57/}

Според извештајот на *рускиот конзул во Битола Н.Демерик*, скромната економска индустрија на Битола во 1890 година ја сочинувале **12 фабрики, и тоа: 7 мелници, две мали фабрики за пиво во близина на Битола, две текстилни фабрики за волнени гајтани во Дихово и една печатници.**^{58/}

Непосредно пред крајот на XIX век индустријата на Битола ја сочинувале 24 индустриски претпријатија од кои 3 мелници, 1 фабрика за пиво, 2 други прехранбени претпријатија, 4 текстилни, 8 дрвни, 4

^{48/} Ѓорѓи Иконом, Михаил Коринџи, Никола Никаруи, Ѓорѓи Анаџи и Јанко Данаџи кои вложиле свои средства во висина од околу 15.000 златни турски лири (претворено во денешна вредност тоа изнесува околу 1,2 милиони евра-подвлекол НВД). Теодосиј А.Робев, (1942) Битола, "Македонски преглед", София; **Коста Сидовски**, (1960) Развоток на индустријата во НР. Македонија во периодот меѓу двете светски војни, Економски институт, Скопје, стр. 90/91; **Лазар Соколов**, (1961) Индустријата во Македонија до 1912 година, Зборник за индустријата во НР Македонија, Економски институт, Скопје; **Коста Сидовски**, (1980) Развоток на индустријата на територијата на денешна СР. Македонија во периодот меѓу двете светски војни, МАНУ, Скопје; **Лазар Соколов**, (1961) Индустријата во Македонија до 1912 година, Зборник за индустријата во НР Македонија, Економски институт, Скопје.

^{49/} **Коста Сидовски**, (1980) Развоток на индустријата на територијата на денешна СР. Македонија во периодот меѓу двете светски војни, МАНУ, Скопје, стр. 59;

^{50/} **Лазар Соколов**, (1957) Предуслови за развоток на индустријата во Македонија во втората половина на XIX век до 1912 година, ГИНИ, год., I, бр.2, Скопје, стр. 68. Сопственик на оваа фабрика бил *Пејџар Герасимов*.

^{51/} Νύκολ Γηγάλέης, Σζοεγ Τομοε Α. Οδηγσοε ζηε 'ΕΛΛΑΔΔΟΣ 'ΑΠ'ΑΣΗΣ ΤΗΣ Μ'ΑΚΕΔΟΝΙ'ΑΕ 'ΑΤΗΝΕ', 1910-1911, str. 88-95

^{52/} **Коста Сидовски**, (1980) Развоток на индустријата на територијата на денешна СР. Македонија во периодот меѓу двете светски војни, МАНУ, Скопје, стр. 63

^{53/} Исто, стр.84

^{54/} **Данчо Зографски**, Развоток на капиталистичките елементи во Македонија... стр. 467

^{55/} **Коста Сидовски**, (1980) Развоток на индустријата на територијата на денешна СР. Македонија во периодот меѓу двете светски војни, МАНУ, Скопје, стр. 36

^{56/} **Милош Хр. Константинов**, (1961) Занаети и еснафи во Битола и околината, ..., стр. 26

^{57/} **Теодосиј А. Робев**, (1942) Битола, "Македонски преглед", София, стр. 92; **Миливој Савиќ**, (1914) Занати и индустрија у присоединеним областима И занати у старим границама Краљевине Србије, Београд, стр. 205

^{58/} **И.Г. Сенкевич**, (1967) Кон прашањето за економскиот развоток на Битолскиот вилает во 80-90 години на XIX век, ГИНИ, год. XI, бр. 3, стр.184 и 185

графички, 1 индустриско претпријатие за кожи и ѓон и 1 фабрика за ќерамиди.^{59/}

Ако претпоставиме дека во сите наведени претпријатија вкупниот број вработени лица изнесувал околу 2000 тогаш, произлегува, дека на директен и индиректен начин, со индустрија биле инволвирани и наоѓале егзистенција од 8000 до 10.000 лица или околу 16-20% на вкупното населението во градот.

Бројките покажуваат дека, во Битола кон крајот на XIX век, најважни стопански гранки биле занаетчиството и трговијата со учеството од 30% и индустријата со 20%. Односно овие три стопански гранки на директен и индиректен начин ангажирале и обезбедувале егзистенција на половината од населението во градот. Според тоа, економскиот подем на Битола во текот на XIX век бил резултат на просперитетот на трите дејности занаетчиството, трговијата и индустријата.

Развојот на стопанството во Битола, немаше да се движи во нагорна линија доколку Битола и Битолско, па во целина на Битолскиот вилает, немаа голем опфат на земјоделско производство. Имено, иако **земјоделството** како дејност било привилегија на селската средина, која пак била зависна од богатите аги, паши, бегови и другите земјосопственици, сепак, зависните селани на директен и индиректен начин инвестирале во развојот на градот. Битолските пазари просто биле затрпани од земјоделски производи на разновидно жито (пченица, јачмен, овес, рж, пченка и просо), потоа наут, тутун, ориз, афион, памук, лен, мед, ливадско сено како и градинарски култури (грав, зелки, лук, крпомид, праз, пиперки и друго), овоштарството и лозарството. Во секојдневното снабдување на градот доминирало и сточарството, во кое преовладувале голем број стада овци со 5.000 до 10.000 грла, а неколку сопственици имале над 50.000 овци. Само за илустрација, во Битолскиот вилает, во 1890 година имало вкупно 1.250.000 овци, 700.000 кози, 120.000 говеда-волови и крави, 12.000 биволи, 40.000 коњи, 9.000 магариња, 5.000 маски, голем број живина итн.^{60/}

За богатството и разновидноста на земјоделското производство говорат податоците за снабденоста на битолскиот пазар на кој можело да се најде секаков вид стока на над 30-те места лозирани низ пазарот, чаршијата и други делови низ градот. На ова место ќе го изнесеме и следново, Битолскиот вијает во текот на XIX век имал од 600.000 до над 800.000 луѓе, од кои над 80% биле во селската средина, а дваесеттината градови имале само 20% од вкупното население. Според тоа во Вилаетот големо предимство имало селското над градското население, синоним за селото било земјоделството, а синоним за градовите, во случајот за Битола било занаетчиството и трговијата. Незначително "градско влијание" имало во поголемите села со над две-три илјади жители, во кои се среќавале и по некоја знаетчиски дуќан, како што биле ковачи, фурни, терзии, кројачи, налбати, по некоја меана, ан и слично.

Во функција на зголемување и модернизирање на земјоделското производство било продирањето на првите земјоделски машини во Битола

^{59/} Данчо Зографски, Развиток на капиталистичките елементи во Македонија..., стр. 144-144; И.Г. Сенкевич, (1967) Кон прашањето за економскиот развиток на Битолскиот вилает ..., стр. 185

^{60/} И.Г. Сенкевич, (1967) Кон прашањето за економскиот развиток на Битолскиот ..., стр.177-182

и Битолскиот вилает. Имено, во 1886 година биле внесени 12 американски плугови, 6 универзални плугови, 5 жнеачки, 4 вршачки и 1 преса.^{61/}

Битола во текот на XIX век бил важен воено-стратешки центар на Империјата. Важноста на градот како воено стратешко средиште го потврдува фактот што по укинувањето на јаничарскиот и спахиски вид војска и формирањето на регулатна државна армија по угледот на Европските држави, така во 1837 година започнува изградбата на т.н. Црвена касарна, а во 1844 година и на Белата касарна (касарна за коњаницата и артилеријата). Нивната изградба вклучила голем број занаетчии, како и селани избегани од околината на градот. Само по неколку години во близината на касарните во 1848 година била изградена и воена гимназија.^{62/}

Напоредно со популациониот пораст на градот, развојот на занаетчиството и трговијата, особено од средината на XIX век, во Битола, било интензивирano **градежништвото** на изградба на објекти од тврд материјал. Многуге пожари во Битола во текот на XIX век (1834^{63/}, 1860^{64/}, 1862/63 година^{65/} и други помали) биле причина повеќе за интензивирање на тврда градба на управни, јавни, стопански, станбени и други објекти. Имено, во одредени години Битола успешно гради две големи касарни, воена гимназија, сарај, стотици дуќани, магацини, работилници, неколку банки, три воени и четири цивилни болници, повеќе училишта, театар, извршена била регулација на коритото на реката Драгор со кеови, подигнати се неколку цркви, се градат поголем број раскошни куќи, десетина конзуларни резиденции, митрополија, бањи, се прошируваат и поправаат улици, се гради јавна канализација, чешми и фонтани, парк, библиотека, хотели, повеќе фабрики, дом за сираци и сиромаси, железничка пруга, голем број куќи за живеење и слично. Ова зборува дека **градот бил и големо градилиште кое обезбедувало егзистенција на повеќе илјади луѓе.**

Во функција на стопанството секако дека бил и **сообраќајот**. Според тоа, од сообраќајно-комуникациски аспект, Битола во текот на XIX век обновила и трасирала повеќе патишта. Така, бил обновен патот Битола-Солун, биле трасирани новите патишта Битола-Ресен, Битола-Прилеп-Велес (преку планината Бабуна) и слично. Исто така, од 1848 година во Битола функционирале две пошти - турска и австриска, потоа од 1861 година започнале со работа првите поштенско-телеграфски линии од Битола за Белград преку Скопје и Приштина, потоа од Битола за Елбасан и од Битола преку Солун за Цариград.^{66/} Во осумдесеттите години овие поштенско-телеграфски линии биле продолжени, а се јавиле и нови, пример; Битола за Јанина низ Корча. Освен тоа, низ Битола поминувала магистралната телеграфска линија што ја поврзувала Англија со Индија.^{67/}

^{61/} Данчо Зографски, Развитие на капиталистичките елементи во Македонија..., стр. 182

^{62/} Мехмед Тефик, (1911) Кратка историја на Битолскиот вилает, Битола, стр. 30

^{63/} Крсте Битоски, (1966) Кнежевството Србија како пазар и транзитна трговија за македонските трговци во XIX век (до 70-тите години), ГИНИ, год. X, број 2-3, стр. 121/122

^{64/} Теодосие А.Робе, (1931) Занатлиство у Битољ, Битољ, стр. 6 и 7

^{65/} Мехмед Тефик, (1911) Кратка историја на Битолскиот вилает, Битола, стр. 24

^{66/} Данчо Зографски, Развитие на капиталистичките елементи во Македонија..., стр. 295-297

^{67/} Н. Скрябинимъ, (1885) Политическiя и экономическiя свѣдѣнiя о битольскомъ вилаетѣ, собраннiя руссiйскоимператорскимъ вицекосуломъ, Библиотека "Балканскiе вопросы", N 4, Битоля, 12.Февраля 1885 года, стр. 65-91

На крајот на векот, односно во 1894 година, Битола се поврзува со Солун и со железничка пруга, преку која започнал интензивен пренос на стоки кон и од солунското пристаниште.^{68/}

Битола, како **административно-политички центар** во XIX век, од каза се издигнал во Вилает, седиште на Румелијскиот елајет. Станал центар на III-та турска армија, град на политичка и воена моќ, во градот работела воена академија, станал седиште на десетина странски конзулати, бил **образовен центар** со над дваесетина училишта, **здравствен центар** со неколку болници, **културен центар** со театар и библиотеки, град во кој започнува брзо да навлегува западната култура итн.

Според тоа, Битола во XIX век, како резултат на својот стопански подем, станува и град на многу други содржини кои биле негов препознатлив белег. Битола станува град со многу епитети, но и град на контрасти, на богати и сиромаси и на питачи, на раскошни куќи со домашни гувернантки и клавири; град на болници, но и на нечистотија, епидемии и пожари; на град на мода, на луксус, на балови, на раскошни свадби, на европски стил на живот, но и град на сиромаштија, градска мизерија, питачи, плитари и колиби.

ЗАКЛУЧОК

Стопанскиот подем на Битола во текот на XIX век, со мали исклучоци, подразбира континуиран пораст на градот како **занаетчиско-трговски**. Имено, изнесените показатели, недвосмислено покажуваат дека во **првите две-три децении на 19-ти век** во Битола имало опфат од 30 еснафи, 70 видови занаети, 1400 дуќани и околу 1.500 лица биле директно ангажирани во занаетството. Занаетчиите заедно со своите семејства давале приближна бројка од 8.000 лица или близу тричетвртини (75%) од населението во градот и зависело од приходите од занаетството. Додека пак со трговија се занимавале околу 80 трговци, кои заедно со своите семејства давале број од 400 лица. Во контекст на епитетот "Битола, занаетчиско-трговски град" ни зборуваат и податоците за четвртата деценија на XIX век, кога во Битола се занимавале над 2000 лица со занаетство и трговија и кои издржувале 10.000 до 15.000 лица, што претставува близу половина (50%) од вкупното население во градот.

Во **средината на XIX век**, занаетството во Битола како главна стопанска гранка со сочинувале 70 еснафи, 140 видови занаети и околу 2.100 дуќани. Тоа значело дека со занаетство се занимавале две до три илјади луѓе, кои обезбедувале егзистенција на своите семејства, во вкупен број од 10.000 до максимум 15.000 луѓе, или 35-37% од населението во градот на директен и индиректен начин било инволвирано во занаетчиската дејност. Трговијата била претставена со 380 трговци кои издржувале околу 2.000 лица. Во тој период се појавуваат и почетоците на манифактурната индустрија, која во осумдесетите години на XIX век регистрира 12 фабрики-претпријатија со приближно 800 вработени лица.

Компаративниот преглед 1827/1862 година ни зборува за рапиден подем на занаетчиската дејност, која се зголемила, кај еснафските организации за 133,3%, кај видовите занаети за 100%, кај дуќаните за 47,5%, потоа бројот на занаетчиите се зголемил за приближно 100%, а населението чие опстојување било поврзано со занаетчиската дејност се зголемило за 87%.

^{68/} Лазар Соколов, (1957) Предуслови за развојот на индустријата во Македонија во ..., стр. 55

Во целина земено, занаетчиството и трговијата во Битола и во средината на XIX век се уште се доминантни стопански гранки, со вкупна ангажираност од над 40% од вкупното население на градот. Незначителна конкуренција врз овие две дејности се забележува од страна на манифактурната индустрија, која забрзано диктирала машинско, за сметка на рачното производство.

Крајот на XIX век, бил период на засилен притисок на индустријата врз занаетчиството и трговијата. Податоците ни го потврдуваат тоа, на 50 еснафски организации, 105 видови занаети, 900 дуќани, 900 ситни и крупни трговци и 24 фабрики. Сепак, во Битола приближно 3000 лица се занимаваат со занаетчиство и трговија, што претставува индиректна егзистенција на 15.000 луѓе, или на 30% од жителите во градот животот им зависел од занаетчиството и трговијата.

Од средината на XIX век датираат почетоците на манифактурната индустрија во Битола. Нивниот број од 12, во осумдесетите години на XIX век се зголемил на 24 кон крајот на векот. Ако претпоставиме дека во сите наведени претпријатија вкупниот број вработени лица изнесувал околу 2000 тогаш, произлегува, дека на директен и индиректен начин, со индустрија биле инволвирани и наоѓале егзистенција околу 10.000 лица или околу 20% на вкупното населението во градот.

Бројките покажуваат дека учеството на занаетчиството и трговијата (со 30%) и индустријата (со 20%) биле најважни стопански гранки во Битола, кои на директен и индиректен начин ангажирале и обезбедувале егзистенција на половината од населението во градот. Според тоа, **економскиот подем на Битола во текот на XIX век бил резултат на просперитетот на трите дејности занаетчиство, трговија низ целото столетие и индустријата во последната деценија од XIX век. Далеку помал бил придонесот на лицата-битолчани ангажирани во другите дејности: земјоделство, градежништво, сообраќај, јавна администрација, образование, здравство, култура и слично.**

Од изнесените показатели слободно можеме да го извлечиме заклучокот дека, стопанскиот подем на Битола во XIX век бил резултат на развиеното занаетчиство и трговија. Битола, во тој период претставувала една од водечките престолнини на занаетчиството и трговијата во Турската Империја. Битола, во рамките на западниот дел од Балканскиот Полуостров, низ целиот XIX век, била водечки град, **град престолнина на занаетчиството и трговијата** - факт кој од денешен аспект неможе со ништо да се побие. И уште нешто, занаетчиската и трговската слава на Битола биле само две од многуте лидерски места во текот на XIX век. Според тоа, Битола бил град со многукратно значење и играл полифункционална улога во Турската Империја и пошироко.

Табела 1 - Преглед на занаетите, занимањата, дуќаните или лицата кои вршат одредено занимање во XIX век

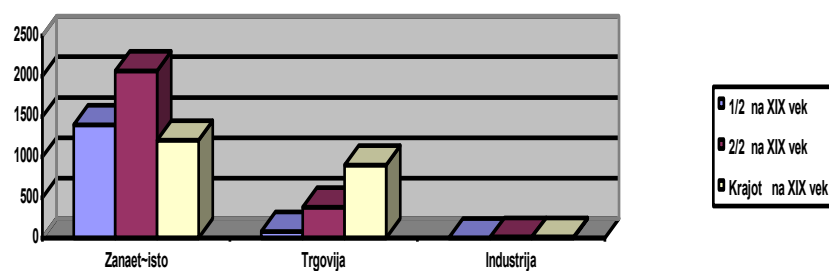
р.б.	Име на занаетот и занимањето	Година на податокот со број на дуќани или лица* кои вршат одреден занает или занимање		
		1827	1856	Крајот на XIX век
1	абации	/	25	/
2	аванции	23	23	23
3	алачи	25	25	23
4	алвации	11	11	/
5	амалак	/	/	200 (лица)
6	амберции-винари	/	/	5 (лица)
7	анции	17	22	14 (лица)
8	арабации	/	35	70 (лица)
9	ахтари	17	13	10
10	ашчии	4	12	15
11	бавчанции	/	/	60 (лица)
12	бакали	97	/	/

13	бакарџиски	7	/	/
14	бањари	2	7	/
15	бачови	/	/	15 (големи)
16	безирџиски	8	8	20
17	берберски	31	104	/
18	билкари	26 (1837)	/	/
19	бичкиџии	/	15	/
20	бозаџии	10	10	10 (лица)
21	бојаџии	20	20	20 (лица)
22	бојаџии за куќи	10	5	15
23	бочвари	/	20	20
24	бравари	/	5	/
25	брдари	/	2	2
26	бунарџии	7	7	5
27	бурекџии	8	8	2
28	бурмутџии	1	1	/
29	варџии	/	/	10 (лица)
30	везачи	/	10	/
31	вијачи	/	/	10 (лица)
32	воденичари-брашнари	30	30	60 (воденици)
33	вретенари	/	/	10
34	гајдаџии	/	/	2
35	гребенари	8	2	5
36	грнчари	5	7	10
37	демерџии	8	/	8
38	дограмаџии	29	48	10
39	емишџии	3	15	52 (лица)
40	железари	28	28	10
41	зарзаватџии	6	27	69 (лица)
42	златари	/	/	5
43	сидари	/	100	300 (со аргати)
44	иглари	/	1	3
45	јажари	/	20	20
46	јорганџии	7	24	16
47	казанџии	7	19	15
48	калаџџии	27	27	/
49	калапџии	/	/	2
50	кантарџии	5	3	/
51	касапи (месари)	13	32	/
52	катранџии	27	15	/
53	кафетолчачи	9	9	10 (лица)
54	кафеџии	15	20	100 (лица)
55	кланичари	2	7	/
56	клинчари	5	10	10
57	ковачи	/	38	50
58	кожувари	16	16	/
59	колари	/	12	27
60	кондураџии	/	122	150
61	коритари	8	8	/
62	кујунџии	28	31	30
63	крзнари	26 (1837)	/	26
64	крпачи	/	29	50 (лица)
65	лажичари	3	2	/
66	леари	8	10	10 (и звончари)
67	леблебеџии	6	20	28
68	меанџии	44	44	15 (лица)
69	мезеџии	/	/	10 (лица)
70	метлари	/	/	4
71	минтанџии	/	/	31 (лица)
72	млекари	/	49	50 (лица)
73	мумџии	6	/	/
74	мутафџии	9	9	3
75	налбати	23	33	30
76	наланџии	/	9	10
77	ножари	14	14	15
78	опинчари	41	41	37
79	пајтонџии	/	/	60 (лица)
80	папуџии	77	77	50
81	паурџии	/	/	7

82	пачаџии	/	/	5
83	пеглари на фесови	/	1	/
84	печатари	/	1	/
85	печатари на ткаенини	/	1	/
86	платнари	56 (1837)	/	56
87	плетаџи на кошници	/	/	6
88	плочари	/	10	10
89	поврзувачи на книги	/	/	4
90	пушкари	/	5	4
91	раџиџии	/	7	5 (лица)
92	рибари	/	21	10 (лица)
93	решетари	/	/	1
94	рогуџинари	/	5	/
95	саатџии	5	13	/
96	самарџии	21	20	43
97	самсари	/	/	10
98	сандали и столиџи	/	/	2
99	сапунџии	/	10	10
100	сарачи	40	40	43
101	свеџари	2	12	15
102	свилари	92 (1837)	/	92 (лица)
103	свирачи на гајџи	/	/	25 (лица)
104	свирачи на сурли и гајџи	/	/	10 (тајџфи)
105	симитџии	35	35	35 (лица)
106	сиренари	/	5	150 (лица)
107	ситари	/	3	/
108	собаџии	31	2	/
109	срмаџери	/	/	3
110	суџаџии	/	/	10 (лица)
111	табаџи	19	20	15
112	таџаџии	4	/	/
113	телаџи	/	7	20
114	телали	25	25	/
115	тенеџеџии	7	7	9
116	терџии	60	70	43
117	ткааџи	65	65	22
118	тулаџии и џеремиџии	/	8	10
119	џеберџии	65	/	/
120	џурџџии	22	22	12
121	џурџџии на јагнешџа џоџа	16	/	/
122	џишеџџџии	1	1	/
123	џотоџраџи	/	/	2
124	џренџџтерџии	/	/	9
125	џурнаџии	11	95	92 (лица)
126	џревари	/	/	4
127	џалџаџии	/	/	5 (тајџфи)
128	џешлари	6	10	11
129	џешмеџии и џезирџии	/	/	10 (лица)
130	џибџџџџии	6	6	/
131	џојаџии	14	/	/
132	џорапџџии	1	3	/
133	џулџаџии	21	/	/
134	џамбаџи	/	/	25 (лица)
135	шапџари	12	10	/
136	шеџерџии	/	5	5
137	шиваџи	/	3	/
138	шиваџи на долно облеџло	/	18	/
139	шиваџи на старо облеџло	97	101	/
	ВКУПНО	1401 (1827 г.) 1601 (1837)	2065	1209 (само дуџани) 2840 (дуџани и лица)

Табела 2 - Бројно движење на вкупниот број дуќани, трговци и фабрики во Битола, во XIX век

Период	Занаетчисто			Трговија	Индустија
	еснафи	видови занаети и занимања	дуќани	број на трговци	број на фабрики
1/2 на XIX век	30	70	1401	80	0
2/2 на XIX век	70	140	2065	380	12
Крајот на XIX век	50	101	1209	900	12

Графички приказ за движењето на занаетчисството, трговијата и индустријата во Битола во XIX век